Kiss J. László
Opponensi vélemény Szörényi András *A nem állami szereplők befolyásának növekedése a nemzetközi kapcsolatok különböző területein* c. értekezéséről

A nemzetközi kapcsolatok elméleti kérdései meglehetősen ritkán kerülnek a PhD értekezések fókuszába. Ezért a szerző ambiciózus témaválasztása már önmagában is üdvözlendő. Nem kevésbé azért, mert az értekezés tárgya a nem állami szereplők meglehetősen heterogén világa a transznacionális vállalatoktól és hitelminősítő ügynökségektől az NGO-kon és INGO-kon át egészen a magánmilíciákig, vallási mozgalmakig és a multinacionális terrorista hálózatokig terjed. A téma relevanciáját az is bizonyítja, hogy a tárgyalt tématerület közvetve-közvetlenül a nemzetközi politikaelmélet úgyszólván minden lényeges kérdését érinti.
A hagyományos államközpontú modellel szemben a transznacionális kapcsolatok és a világpolitika paradigmája először Robert Keohane és Joseph S. Nye által szerkesztett és 1971-ben megjelent tanulmánykötetben került a nemzetközi elmélet érdeklődésének középpontjába. Ám a nem állami szereplők és a transznacionális kapcsolatok igazán csak az 1989-et követő, a „történelem végét" vizionáló neoliberális paradigma előtérbe kerülésével váltak „növekedési iparrá", azzal az optimista perspektívával, hogy a hatalmi transzfer az államoktól a nem állami szereplők irányában olyan mélyreható változások előhírnöke lehet, mint amilyen a modern területi állam kialakulása volt. James Rosenau „Turbulence in World Politics" címen 1990-ben megjelent könyvében a poszt-internacionalista politika koncepciójának megfogalmazásával azt állította, hogy mind több interakció jön létre az államok részvétele nélkül, míg más szerzők azt sugallták, hogy a globális világtársadalom kialakulása, valamint az államközpontú és a nem állami szereplőkből álló multi-centrikus világ egyidejűsége egy békésebb, prosperálóbb világrendszerhez vezet. Ilyen módon az értekezésben szereplő utalással szemben az „1970-es évek románca után" az NGO-k még az 1990-es évek elején is egy optimista perspektíva bizonyítékainak számíthattak. Nem így 9/11 és a 2008 után kibontakozott pénzügyi és gazdasági válság után. Némi iróniával szólva a „történelem végének a végével" a nem állami szereplőkről szóló pesszimista perspektíva erősödött meg. Ez a szemlélet az államok hatalmával szemben a nem állami szereplők – a transznacionális terrorizmus – hálózati hatalmára, és az annak megerősödését elősegítő, nemzetközi jogon és az államok ellenőrzésén kívül álló transznacionális terek keletkezésére, valamint az államok hatalmat aláásó és kvázi ellen-államként szerveződő terrorizmus jelenségeire hívta fel figyelmet. A nem állami szereplők negatív hatásai napjainkban még inkább a politikai napirend részét képezik. Elég csupán a nemzetközi rendszerben megfigyelhető „államtalanodás" jelenségére és az államépítés kudarcaira, valamint a transznacionális terrorizmus területi térnyerésére utalni. Az ISIS-nek megfeleltethető nem állami szereplők kvázi állama egy olyan nemzetközi rendszer vízióját jeleníti meg, amely a politika és vallás vesztfáliai viszonyát megfordítva a nemzetközi kapcsolatok de-szekularizációjának programját és közvetlen célként az iszlám világon belüli határok megszűntetését hirdette meg.

Jelen sorok írója már a tézisvita alkalmával is az értekezés egyik bírálója volt és most a disszertációval történő „második típusú találkozás” nyomán már a kezdet kezdetén elmondhatja, hogy a szerző a felmerült megjegyzéseket figyelembe vette, s ennek megfelelően világos hipotéziseket fogalmazott meg, továbbá az igen széles körű nemzetközi és hazai szakirodalom feldolgozásával egy konzisztens és egyéni felismeréseket is tükröző értekezést készített el.

A disszertáció központi hipotézise, hogy a 21. században a nem állami szereplők számának és befolyásának növekedésével megszűnni látszik a nemzetközi rendszer állami dominanciája, és az államközi kapcsolatok helyett a transznacionális kapcsolatok válnak meghatározóvá. A szerző kvantitatív elemzése alapján ugyan nem hagy kétséget, hogy a nem állami – különösen a gazdasági - szereplők aktivitása és az interakcióinak száma, valamint a nem államközpontú megközelítések használata növekedett, ám meggyőzően bizonyítja, hogy a nem állami szereplők hatalma nem vált dominánssá, az államok dominanciája a nemzetközi rendszer egésze szintjén nem szűnt meg, sőt a vizsgált területeken a nem állami szereplők kizárólagos befolyásáról sincs szó. Következésképp a transznacionális kapcsolatok bővülése ellenére az államközi kapcsolatok továbbra is a nemzetközi kapcsolatok szerves részét alkotják. Mi több, a nemzetközi szervezetek növekedése sem változtatta meg a nemzetközi rendszer alapvetően államközpontú jellegét. A szerző hipotézise verifikációjában számos vonatkozó elméletet vesz alapul, közöttük Jessica Mathews-nak a nemzetközi hatalom különböző szinten és kézben végbemenő szétszóródását tárgyaló „új középkor” megközelítését, Anne-Marie Slaughter-nek a horizontális és vertikális hálózatok világáról, valamint Risse-Kappen-nek az állami és a nem állami szereplők párhuzamos alrendszereiről és azok kölcsönhatásairól szóló kiindulásait.

A szerző az elemzéshez szükséges számos olyan kérdést vesz górcső alá, mint a nem állami szereplők befolyásának növekedése és annak rendszer szintű okai, szerepük növekedésével a hatalom érvényesítésnek változásai, az állam és nem állami szereplők közötti interakciók típusai, a nemzetközi jogi alanyként történő elismerésük problémája, és nem utolsó sorban magának a „nem állami fogalmának” a meghatározása. Az utóbbi kérdés összefüggésében abban egyetérthetünk a szerzővel, hogy az állam felügyeletétől való függetlenség kizárólagossága ugyan félrevezethető lehet, ám az opponens a disszertációban felsoroltakkal szemben inkább azokhoz a véleményekhez érzi közel magát, amelyek szerint a nem állami meghatározásakor nem lehet eltekinteni az államtól. Magának a nemzetközi kapcsolatok elmélete is a nemzeti-nemzetközi, nemzeti-szupranacionális, az állami és nem állami stb. dichotómiáin alapul, ahogy a diszciplína határait is a vesztfáliai, valamint a poszt- és pre-vesztfáliai alrendszerek egyidejűsége és egymás közötti interakciói határozzák meg. Adott esetben egy nem állami szereplő az állam-nem állami kontinuum keretében értelmezhető, és ez az eljárás egyidejűleg a kettő közötti folyékony átmenet lehetőségére is rámutat. A „nem államinak” ilyen módon csak az államival összefüggésben van értelme. Egy adott állammal szemben zászlót bontó transznacionális terrorista vagy egyéb szubverzív szervezetnek az egyik államtól való függetlensége nem zárja ki azt, hogy egy másik állam(ok) támogatásában részesüljön, ahogy ez például a szunnita-síita szembeállásban jól megfigyelhető. A német párt-közeli alapítványok ugyan közvetlenül nem állami szereplőkként jelennek meg, de tevékenységük lehetőségei jelentős mértékben attól az állami támogatástól függnek,

amelyet az érintett pártok választási eredményeik alapján kapnak. Sőt az ilyen alapítványok kormányon lévő pártjaik céljait közvetlenül is szolgálhatják. Ha az állam alatti és feletti szint szerint teszünk különbséget, a nem állami szereplők köre akkor sem tekinthető kevésbé heterogénnek. Az állam alatti és feletti megkülönböztetés mellett a transznacionális szereplők tevékenységei köreit tekintve egy sokkal inkább tartalmi tipológiát állíthatunk össze, ahogy ezt Christoph Hill tette a territoriális, ideológiai-kulturális és gazdasági nem állami szereplők megkülönböztetésével. Külön elismerést érdemel az értekezés „nem állami szereplők számának és szakirodalomba való megjelenésének változásáról" szóló fejezete, jóllehet az elemzésnek jobb helye lett volna a disszertáció vége helyett annak elején, a nem állami szereplők fogalmának értelmezésével összefüggésében.

A szerző elemzésében bemutatja a nem állami szereplők számának és befolyásának növekedését, annak rendszer szintű okát és azt is megvizsgálja, hogy a nemzetközi intézmények és az államok politikája és belső struktúrái mennyiben kedvezhetnek a nem állami szereplők növekvő elterjedésének és befolyásuk növekedésének. Az elemzés a nem állami szereplők elterjedésének rendszer szintű okát a globalizáció jelenségében látja, de egyúttal a 2008-tól kibontakozott pénzügyi és gazdasági világválság összefüggésében azt is hangsúlyozza, hogy a folyamat meg is fordulhat. Arra azonban nem kapunk választ, hogy a szerző szerint a válság miképp gyengítette a nem állami szereplők világát. Általánosságban természetesen elmondható, hogy globalizáció erősíti és az ezzel ellentétes tendenciák (államosítás, protekcionizmus, gazdasági nacionalizmus, „de-globalizáció") korlátozzák a nem állami szereplők súlyát. A szerző azt feltételezi, hogy az amerikai és nyugat-európai gazdaság térvesztése a nem állami szereplők tevékenységét, fennmaradási és működési képességét, valamint a hatalmi mix részeként azok soft power képességét veszélybe sodorhatja, míg relatív erősödő gazdasági pozíciója nyomán Kína szerepvállalása növekedhet a nem állami szereplők pénzügyi támogatásában. A szerző megválaszolatlanul azt a kérdést veti fel, hogy az állam szerepének egyes régiókban történő erősödése miként lesz összeegyeztethető a nem állami szereplők tevékenységének fokozódásával. Az autokratikus államok belpolitikája esetében erős állam és a nem állami szereplők közötti feszültségi viszony meglehetősen nyilvánvaló. Erre számos empirikus eset szolgál például. Arra kevesebb példa, hogy az állam. szerepének erősödése miként járhat együtt a nem állami szereplők tevékenységének fokozódásával. (54.o.) A szerző azt is kifejti, hogy a kétpólusú világ megszűnése nem hozott létre merőben új nemzetközi rendszert (25.o.). Ám ezzel egyidejűleg arra nem tér ki, hogy ennek bizonyítékát a még mindig államközpontúnak tekintett nemzetközi rendszer fennmaradásában és a növekvő számú, de mégis másodlagosnak tekinthető nem állami szereplők tevékenységében látja, avagy a waltzi neorealista logika szerint abban, hogy az aktor-szintű, azaz az egyes államok szintjén végbement változások nem vezettek a nemzetközi rendszer egészének átalakulásához.

A szerző a nem állami szereplők kérdését a nemzetközi kapcsolatok mainstream elméletének metszetében is vizsgálja. Ezzel együtt a realista/neorealista és a neoliberális paradigma mellett kívánatos lett volna a konstruktivista perspektíva explicitebb tárgyalása, mivel ez a látásmód éppenséggel a biztonság pozitivista államközpontú felfogásával szemben a szociológiai, nem állami, társadalmi tényezők

szerepére hívja fel a figyelmet (biztonság mint „securitization”, biztonság mint diszkurzív cselekedet, hatalom, mint diszkurzív hatalom).
Az elmondott megjegyzések szekunder jellegűek és az értekezés alapvető érdemeit nem befolyásolják. A feldolgozott irodalom nagysága, az elemzés mélysége, az alkalmazott módszerek, valamint a szerkezeti felépítés és a tartalmi kifejtés egyaránt annak bizonyítékaként szolgál, hogy az opponens jó lelkiismerettel ajánlhatja vitára az értekezést és a Bizottság számára javasolhatja a summa cum laude fokozat megadását.

Budapest, 2014. augusztus 30.